

A mérai katonamars

Jelige : MAR19

Lezárás: 2025.01.14

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés

I.1 A téma és a források rövid áttekintése

I.2 Értelmezési lehetőségek: folklorizálódás – folklorizmus

II. A mérai *katonamars*

II. 1 Az 1963-as interjú

II. 2 A *katonamars* zenei vonatkozásai

III. A *katonamars* első mérai táncosai

III. 1 Az Osztrák-Magyar Monarchia 1868. évi XL. törvényének rövid áttekintése

III. 2 Lőrincz Ferenc, id. Tötszegi István és *Ruszu*

IV. *Katonamars* a színpadon

IV. 1 Szentimrei Jenő és a „Csáki bíró lánya” című balladajáték

IV. 2 Mérai *katonamars* a „Csáki bíró lányában”

IV. 3 Szentimrei Jenő *katonapalotásra* vonatkozó adatainak összegzése

V. *Katonamars*, *katonafigura* – *katonapalotás*

V. 1 Az elnevezések elemzése

V. 2 A *katonamars* és a *katonapalotás* viszonya

V. 3 A műfaji besorolás lehetőségei: kalotaszegi legényes-e a *katonamars*?

VI. Kitekintés és a kutatás jövőbeli perspektívái

Irodalomjegyzék

Függelék

I. Bevezetés

I. 1 A téma és a források rövid áttekintése

Jelen dolgozatom kiindulópontját egy 1963-as táncfolklorisztikai interjú képezi, amely alapján egy, a néptánckutatás számára eddig ismeretlen, csoportosan járt mérai¹ férfitáncot kívánok bemutatni. A táncot az I. világháború alatt katonáskodó, fiatal mérai férfiak honosították meg saját közösségükben, majd tovább adták azt a következő generációnak, így a *katonamars* Méra tánc kultúrájának részévé vált. A kutatás alapvető nehézségét az adta, hogy a *katonapalotásnak* is nevezett táncra vonatkozóan a faluban már nem találtam emberi emlékezettel megfogható adatokat. A fő forrásként használt, 1963-as interjúban² elhangzó információk segítségével viszont a vizsgált folklórjelenséghez kapcsolódó forrásanyag kellő mértékben kiszélesíthető volt, ennek áttekintése pedig meglepően részletes, egymást megerősítő adatokkal szolgált. A felhasznált forrásokkal kapcsolatban megemlíteném, hogy jellegüket, tartalmukat tekintve nagyon eltérőek voltak. Az interjú leírata mellett felhasználtam hangszeres népzenei gyűjtéseket, kottalejegyzéseket, katonai ezredtörténetek, vesztéslajstromok adatait, irodalmi forrásokat, visszaemlékezéseket, a korabeli sajtóban megjelent anyagokat és ide sorolnám a közelmúltban általam végzett mérai kutatásokat is, amelyek egy ismeretlen személy nevének beazonosításában voltak segítségemre. A felsorolt forrásanyag bemutatásán túl, kísérletet teszek a *katonamarsot* táncoló első mérai férfiak beazonosítására. A források adta lehetőségek keretein belül rá kívánok világítani a táncot érintő folklorizációs folyamatra és a tánc formálódását kísérő, 20. századi változásokra. A dolgozatom végén a tánc műfaji besorolására is javaslatot teszek.

¹ Méra (Mera) települése Románia területén, Kolozs (Cluj) megyében található. A néprajzi szempontok alapján Kalotaszeg keleti Nádasmente nevű altájához tartozó falu zene- és táncfolklorisztikai szemszögből kiemelten kutatott területnek számít. Az első tánczenei gyűjtés 1912-ben készült Méréban, amelynek néhány dallama a Bartók-rend hangszeres Függelékében kotta és hangzóanyag formájában egyaránt megtalálható. Ezt követték Molnár István némafilm és fonográf felvételei az 1940-es évek elején. Martin György és a generációjába tartozó folkloristák – Pesovár Ferenc, Pesovár Ernő, Andrásfalvy Bertalan, Borbély Jolán, Kallós Zoltán – gyűjtései 1961-től kezdődően két évtizeden át rögzítették Méra tánc hagyományait és az ahhoz kapcsolódó kísérőzenét. A helyben végzett gyűjtések sora a legutóbbi időkig folytatódott, lévén a helyi közösség zenei életét egykor kiszolgáló *Árus* nevezetű zenészdinasztia néhány tagja jelenleg is aktívan muzsikál a faluban.

² A Martin György által, 1963-ban készített táncfolklorisztikai interjú Zenetudományi Intézet Hangarchívumában található hangfelvételének azonosító száma: Mg-01701B. A hangfelvételhordozók száma: ZTI_Mg_01701; ZTI_AP_08369b

I. 2 Értelmezési lehetőségek: folklorizálódás – folklorizmus

Az általam vizsgált jelenség változásának értelmezésében a folklorizálódás³ – folklorizmus⁴ fogalompár adhat megfelelő keretet. A kulturális jelenségek rétegváltását leíró, egymás ellentétpárjaként is meghatározható, ugyanakkor egymással kölcsönhatásban álló két folyamat⁵ a következő értelmezi lehetőséget adja a *katonamars* kialakulását és a táncot érintő változásokat illetően. Az 1910-es évek második felében – kiindulópontként – Mérában megtörtént a korabeli katonai kiképzés során megtanult és begyakorolt mozdulatok, az azokat kísérő dallamok folklorizálódása. A jelenség *katonamars*, *katonafigurás* néven épült be a falu táncéletébe. 1935 után – *A Csáki bíró lánya* című balladajáték részeként – a tánc színházi és színpadi körülmények közé került és a korabeli hivatásos előadóművészetre jellemző jegyeket vett fel, ezt nevének átalakulása, a *katonapalotás* is visszatükrözi. Ebben a kontextusban a jelenség rávilágít arra is, hogy a két világháború közötti erdélyi értelmiség miként viszonyult a népi kultúrához, művészetekhez, hogyan próbálta azokat beemelni a hivatásos művészetek körébe. Mindemellett a *katonapalotáshoz* kapcsolódó korabeli források széleskörű betekintést nyújtanak az erdélyi magyar folklorizmus két világháború közötti történetébe is. Végezetül meg kell említeni azt a folyamatot – 1945-től kezdődően – amely során a jelenség valószínűsíthetően a *csősztánc* nevet vette fel. Ez a változás szorosan összefügg a lokális táncélet átalakulásával, a bálszerű, polgári jellegű, hivatalos táncalkalmak megjelenésével és a hagyományos táncélet visszaszorulásával.⁶ A *csősztánc* párosan táncolt, szüreti nyitótáncként való megjelenése, a jelenség továbbélésének utolsó állomását jelenti, a változás megértéséhez azonban további adatok szükségesek.

II. A mérai *katonamars*

II. 1 Az 1963-as interjú

Martin György táncfolklorista, etnográfus 1963 decemberének vége és 1964 január első napjai között széleskörű tánc- és zenefolklorisztikai kutatást végzett Kalotaszeg keleti, Nádas menti részén. Erre a karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó mulatsági alkalmak kiváló terepet

³ Katona 1998. 22.

⁴ u.o.

⁵ Lőrincz D. 1987. 32.

⁶ Pesovár 1990. 197.

szolgáltattak.⁷ A Martin Györgyből, Borbély Jolánból és a tízéves Éri Péterből álló, Kalotaszegre utazó “családi gyűjtőbrigád” Kallós Zoltánnal kiegészülve, néhány nap leforgása alatt számos hang és filmfelvételt készített Mérában,⁸ Inaktelkén (Inucu),⁹ Szucságban (Suceagu),¹⁰ Magyarvistán (Viștea),¹¹ Nádasdarócon (Dorolțu)¹² és Andrásházán (Rădaia)¹³. Az általam lejegyzett, katonamarsra vonatkozó interjú rögzítésére Mérában került sor.¹⁴ A felvétel pontos dátuma teljes bizonyossággal nem határozható meg, de nagy valószínűség szerint 1963 december 25-én, szerdán készülhetett.¹⁵ A táncfolklorisztikai interjú kérdései Martin György megfogalmazásában hallhatóak, ő irányította a beszélgetést, amelynek fókuszában a mérai *katonamars* állt.¹⁶ Rajta kívül még egy ismeretlen női és férfi gyűjtő volt jelen a felvétel készítésekor. A helyi viszonyokra vonatkozó kérdéseik alapján

⁷ Éri Péter (1953–2023) visszaemlékezése a gyűjtőúttal kapcsolatban: *“1963-ban engem is elvíttek aztán az erdélyi gyűjtőújukra, ahol ugyan engem ‘letámasztottak’ Mérában, illetve már akkora, egy ismerős családnál, akikkel időközben jó barátságot kötöttek: a Tótszegi és a Varga családdal, akik később segítők is lettek az ő gyűjtőmunkájuknak. Lényegében engem otthagytak, és onnan csillagtúra szerűen jártak át aztán más községekbe is. Ez az első 1963-as élmény számomra is meghatározó volt, hiszen egy karácsonyi időszak volt, és jöttek a zenészek köszönteni, és a felnőttek kántálni indultak, tehát egy csodás élmény volt nagy havazással és szánnal és miegyébbel... A zenész a szilveszteri mulatságban abbahagyta a zenét, amikor én megjelentem ott a kultúrházban, ahol a karácsonyi-szilveszteri táncmulatság folyt és senki nem értette, hogy most mi történt, miért hagyta abba - és elkezdte a legényest muzsikálni. Az összes szempár rám szegeződött, és nekem ott a falu színe előtt meg kellett mutatnom, hogy én hogyan táncolom a legényest - ilyen élményeim vannak ezzel kapcsolatban.”* Borbély Jolán és Éri Péter beszél Martin Györgyről (nyersanyag); azonosító: 102335; forrás: Nya-000735. A felvétel az MTVA Rádióarchívumának tulajdona. Lejegyezte: Maruzsenszki Andor

⁸ A Zenetudományi Intézet Hangarchívumában található hangfelvételek azonosító száma (magyar és cigány kántálás, beszélgetés a legényesről): ZTI_Mg_1701A_001-től ZTI_Mg_1701B_004-ig; Mg-01701A-tól Mg-01701B-ig. A hanghordozó száma: ZTI_Mg_01701; ZTI_AP_08367c-től ZTI_AP_08369c-ig. A karácsonyi táncra vonatkozó hangfelvételek azonosító száma: Mg-01702A-tól Mg-01702B-ig. A hangfelvételhordozó száma: ZTI_Mg_01702; ZTI_AP_08369d-től ZTI_AP_08371j-ig.

⁹ A Zenetudományi Intézet Hangarchívumában található hangfelvételek azonosító száma: Mg-01704A-tól Mg-01705A-ig. A hanghordozó száma: ZTI_Mg_01704-től ZTI_Mg_01705-ig; ZTI_AP_08374b-től ZTI_AP_08376i-ig és folytatása a ZTI_AP_07193a-tól ZTI_AP_07193i-ig.

¹⁰ A Zenetudományi Intézet Hangarchívumában található hangfelvételek azonosító száma: Mg-01700B. A hangfelvételhordozó száma: ZTI_Mg_01700 és ZTI_AP_08366f-től ZTI_AP_08367b-ig.

¹¹ A Zenetudományi Intézet Hangarchívumában található hangfelvételek azonosító száma: Mg-01703A. A hanghordozó száma: ZTI_Mg_01703; ZTI_AP_08371k-től ZTI_AP_08372g-ig.

¹² A Zenetudományi Intézet Hangarchívumában található hangfelvételek azonosító száma: Mg-01705B. A hanghordozó száma: ZTI_Mg_01705; ZTI_AP_07194a-tól ZTI_AP_07194i-ig.

¹³ A Zenetudományi Intézet Hangarchívumában található hangfelvételek azonosító száma: Mg-01703A tekercs vége Mg-01703B tekercs eleje. A hanghordozó száma: ZTI_Mg_01703; ZTI_AP_08372h-től ZTI_AP_08373b-ig.

¹⁴ Az interjú teljes leírata a dolgozat végén, a *Függelékben* található.

¹⁵ A *katonamarsa* vonatkozó rövid hangfelvétel a Kovács Márton *Csutkóval* Martin György által 1963.12.25-én Mérában készített, legényesről szóló táncfolklorisztikai interjút rögzítő szalag végén található. Arra azonban semmilyen konkrét adatot nem találtam, hogy a két felvétel egy időben készült volna. Könnyen lehet, hogy Martin György a hosszabb lélegzetvételű Kovács Márton interjú után a szalag végén fennmaradt, néhány percnyi kitöltetlen részre más helyszínen és időpontban (pár napos intervallumon belül) készítette a *katonamarshoz* kapcsolódó hangfelvételeit.

¹⁶ A táncfolklorisztikai interjú Zenetudományi Intézet Hangarchívumában található hangfelvételének azonosító száma: Mg-01701B. A hangfelvételhordozók száma: ZTI_Mg_01701; ZTI_AP_08369b.

széles helyismerettel rendelkeztek, ugyanakkor személyükre vonatkozó adatokat nem találtam. Hasonló a helyzet az interjúban megszólaló férfi adatközlővel is. Sajnálatos módon a neve nem került feljegyzésre 1963-ban és a közelmúltban végzett mérai terepkutatásaim során sem sikerült a falu idősebb generációjától konkrét információt szerezni az illetőre vonatkozóan.¹⁷ Annyi azonban tényleg bizonyossá vált, hogy mérai lakosról van szó, gyermekéveit pedig az I. világháború körüli időkben töltötte Mérában, az interjúban kiderül ugyanis, hogy szélekörű tudással rendelkezik a helyi viszonyokra vonatkozóan. Az ismeretlen adatközlőtől részletes beszámolót kapunk a mérai *katonamarsról*. A rögzített beszélgetés alapján a kalotaszegi legényes olyan csoportosan járt megjelenési formája bontakozik ki, amelyben besorozott fiatal legények közösen, a katonai kiképzés alatt tanult szalutáló, tisztelgő mozdulatokat is megjelenítik táncukban.¹⁸ Az interjúban hallható adatok az adatközlő gyerekkorára, az első világháború idejére vonatkoznak. Idézem: *‘1914, ‘15, ‘16-ban volt, amikor bejött a katonamars. Szóval én hanggal mondom el annak a jelentőségét. Nem tudom, ezek a zenészek tudják-e ezt vagy nem tudják lemuzsikálni, de a valóságban így volt, ahogy én mondom meg maguknak* (a felvételen ezt követően kürtutánzás dúdolása hallható).¹⁹ *Le is tudom táncolni, csak most nem vagyunk olyan sokan* (a felvételen ezt követően kürtutánzás dúdolása hallható). *Ezt marsra csinálták, érte?* (ezt követően a felvételen legényes közjáték dúdolás hallható)²⁰ *Ez már figurás.* (ezt követően a felvételen legényes közjáték dúdolás majd kürtutánzás dúdolása hallható) *Szóval ez az egész, érte?* Arra a kérdésre, hogy kik táncolták a *katonamarsot* a következő válasz hangzik el: *Azok a honvédek, akik jöttek az orosz frontról haza. Katonák voltak, 1914-től 18-ig.* A tánc felépítésének összefoglalása egy második, a fentieket megerősítő és kiegészítő formában újra

¹⁷ 2023 júniusában, 2024 áprilisában és májusban, három alkalommal nyílt lehetőségem Mérában a *katonamars* témájában terepkutatást végezni. Főbb adatközlőim Tötszegi Sándor “Deák” (1954), Tötszegi Sándorné Lőrincz Erzsébet “Böske” (1958) Varga Katalin “Hangya” (1948) voltak.

¹⁸ A táncfolklorisztika a kalotaszegi legényest a közép-erdélyi legényes altípusaként határozza meg. Megjelenési formái között a csoportos, páros és szólisztikus előadásmód egyaránt megtalálható (a tánc változásának folyamata a 20. században a csoportostól az egyéni forma felé mutat). A kalotaszegi legényes - a kezdő és a pihenő részek kivételével – mindig szigorúan pontokra tagolódik, egy pont pedig tizenhat zenei negyed hosszúságú. A kalotaszegi legényes előadásmódja rövid, tömör egy-két perces, tíz-tizenkét pontból álló folyamatban nyilvánul meg. A tánc szemléltetéséhez a BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Tudástár online adatbázisának két táncfilmjét választottam, mindkét felvétel utóhangosított. Az első (azonosító szám: Ft.496.1+) Mérában készült 1961-ben és Tötszegi István *Boncz* szólisztikus legényes táncát tartalmazza. A második (azonosító szám: Ft.496.4+), ugyancsak 1961-ben Mérában készült filmen a tánc Berki Ferenc *Árus* és Tötszegi István *Boncz* által párosan járt megjelenési formája látható. Az említett filmek elérhetősége a világhálón: <https://www.youtube.com/watch?v=hXgpiCipw9A&t=22s>
<https://www.youtube.com/watch?v=csTRUgFYWBU&t=8s>

¹⁹ A kürtutánzás dúdolásának vázlatos kottaképe a dolgozat végén, a Függelékben található 1. ábrán megtekinthető

²⁰ A legényes közjáték dúdolásának vázlatos kottaképe a dolgozat végén, a Függelékben található 2. ábrán megtekinthető

elmondásra kerül. Idézem: *Azok úgy táncolták, mikor felálltak táncolni...* (ezt követően a felvételen kürtutánzás dúdolása hallható). *Mikor jöttek aztán...Mikor a végén voltak, felálltak haptákba.* (a felvételen ezt követően legényes közjáték dúdolás hallható) *Akkor megkezdték a táncot. Ez volt az egész. Közvetlenül mindig így ment, folytatólagosan. Mintegy kollektívan csinálták az egészet. Voltak négyen, öten, hatan. Ezek a honvédek, akik akkor jöttek a harctérről haza.* A leírtak alapján világosan látszik a *katonamars* kettős felépítése: először az együttesen előadott „*katonafigura*” bemutatására került sor, majd a hagyományos értelemben vett legényes tánc figurái következtek. Ez az egymástól elkülönülő két egység folytatólagosan követte egymást, tehát ciklikusan ismétlődött a mars és legényes váltakozása. Az adatközlő két tisztán értelmezhető, egymástól jól elkülönülő dallamot dúdolt a két rész zenei kíséretének érzékeltetésére. Az első a katonai kürtjelzések, kürtszignálok jellemzőit hordozza magán, a második rész kíséretként pedig az legényes dallamok állandó kísérőjeként előforduló közjáték vagy helyi elnevezéssel *cifra* hallható.

II. 2 A *katonamars* zenei vonatkozásai

A 20. század elejére vonatkozó, 1963-ban hangszalagra dúdolt dallamok validitása egyértelműen megerősíthető Balabán Imre²¹ 1912-es mérai vonószenei gyűjtése alapján. Ezen felvételek ideje egybeesik a *katonamarssal* kapcsolatban tárgyalt időszakkal (a *katonamarsra* vonatkozó felvétel a Bartók-rend függelékében, a hangszeres dallamok között az F 342-es Bartók-rendi számon található).²² Balabán Imre meglehetősen korainak számító, fonográffal készült tánczenei darabokat is tartalmazó anyagában egy hosszabb legényesfolyamat részeként az 1963-as ismeretlen mérai adatközlő által előadott *katonamars* dallamai hallhatók. A mérai Laci Gyuri (1849–1919) nevezetű prímás²³ és bandája által eljátszott *katonamarsra* vonatkozó zenei tétel vázlatos felépítése a következő: *ABCBBvABCCvBv*. Ez esetben a nagybetűvel jelzett különböző zenei részek egy-egy 16 negyed hosszúságú legényes pontnak felelnek meg, a *katonamarssal* közvetlenül egyező egységeket pedig az A

²¹ Balabán Imre (1889–1947) biztosítóintézeti vezérigazgató, a magánbiztosításügy szakértője, zongoratanár, zongoraművész és népzene gyűjtő. Bartók Béla tanítványaként végzett zongora és zeneszerzés szakon a budapesti Zeneakadémián 1910-ben és ezt követően csatlakozott Bartók és Kodály népzene gyűjtő mozgalmához.

²² A felvétel a Zenetudományi Intézet Bartók-rend adatbázisában a Függelék hangszeres beosztásban online is megtalálható. Hangfelvétel azonosító: MH_2780. Leltári szám: BR_13169, BR_13170, BR_13171.

²³ Martin 2004. 182.

(kürtutánzás) és B (legényes közjáték)²⁴ betű jelöli (a másik két betűjel egy közjátékvariációt és egy másik közjátékdallamot takar). Ezen egyszerű példa is szemlélteti a *katonamars* két zenei tételének összetartozását. A *katonamars* dallamának variációi a tánc közösen táncolt, kettős felépítésű eredeti változatának eltűnése után is fennmaradtak és a későbbi tánczenei gyűjtések során számos adattal igazolhatóak az egyéni előadásmódú kalotaszegi legényes kísérőzenéjeként. Molnár István néptánckutató, táncművész a *katonamars* fűtyülve előadott változatát 1943 novemberében rögzítette Magyarfodorházán (Fodora),²⁵ a rettenetesen zajos fonográffelvétel tanúsága szerint egy jegényei (Leghia), azaz kalotaszegi illetőségű férfitől. 1962 augusztusában Borbély Jolán, Vásárhelyi László és Böröcz Gabriella Szucságban (Suceagu) készítettek zenei felvételeket és táncfilmeket. A gyűjtés során Lázár Zsigmond (1906–?) szucsági magyar primás²⁶ előadásában került rögzítésre a *katonamars* dallamával teljesen megegyező tánczene, amely egy legényesfolyamat részeként, a szőlisztikus kalotaszegi legényes tánc kísérőzenéjét adta (a felvételen tánczajok és csapásolás hangjai hallhatók).²⁷ 1969 húsvétján Végvári Rezső zeneszerző, koreográfus készített funkciós film és hangfelvételeket Inaktelkén (Inucu). Itt Kalló Márton inaktelki magyar primás (1921–1991) a *katonamars* kürtjelszerű dallamát a legényesfolyamat kísérődallamai közé ágyazva alkalmazta.²⁸ Ugyanezen év áprilisában Martin György és Kallós Zoltán funkciós táncgyűjtés alkalmával Magyarlónán (Luna de Sus) rögzítette a *katonamars* dallamát Kovács Simon *Buráló* (kb. 1924–1975) primás²⁹ előadásában. Érdekes adalék, hogy az ekkor felgyűjtött változat *Kis Pali legényese* néven szerepel a felvételen.³⁰ *Kis Pali*, azaz Kovács Pál primás (1910–1945) az imént említett Kovács Simon *Buráló* bátyjaként Magyarlónán született, az 1930–40-es években pedig Magyarvistán lakott és a kiváló kalotaszegi legényestáncos

²⁴ A legényes közjáték vagy *cifra* a kalotaszegi legényes dallamok állandó kísérője. Nem tekinthető önálló dallamnak, ismétlődő motívumai pedig hangnem tekintetében minden esetben illeszkednek az előtte elhangzott legényes dallamához. A közjátékok variációs készletrendszere meglehetősen széles, alkalmazásuk pedig az adott zenész egyéniségétől is függ.

²⁵ A Zenetudományi Intézet Hangarchívumában található hangfelvételek azonosító száma: Mg-04528A. A hangfelvételhordozó száma: ZTI_Mg_04528; ZTI_AP_14689n.

²⁶ Antalné Szép – Bán 2007. 83.

²⁷ Lázár Zsigmond szucsági primás szászfenesi (Florești) legényesnek nevezi a tárgyalt legényesfolyamatot. A Zenetudományi Intézet Hangarchívumában található hangfelvételek azonosító száma: Mg-01537B. A hangfelvételhordozó száma: ZTI_Mg_01537B04; ZTI_AP_08129b. A BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Tudástár adatbázisában található, párhuzamosan készült filmfelvétel azonosító száma: Ft.513.

²⁸ A Zenetudományi Intézet Hangarchívumában található hangfelvételek azonosító száma: Mg-03722B. A hangfelvételhordozó száma: ZTI_Mg_03722; ZTI_AP_10737f. A BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Tudástár adatbázisában található filmfelvétel azonosító száma: Ft.666.

²⁹ Martin 2004. 180.

³⁰ A Zenetudományi Intézet Hangarchívumában található hangfelvétel azonosító száma: Mg-02025A. A hangfelvételhordozó száma: ZTI_Mg_02025; ZTI_AP_07587h. A BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Tudástár adatbázisában található, filmfelvételek azonosító száma: Ft.692.

Mátyás István *Mundruc* közeli barátja volt. Mátyás István Észak-Erdély visszacsatolása idején, az 1940-es években leventeoktató helyettesnek kérte fel maga mellé a roma származású *Kis Palit*, kiváltva ezzel a magyarvistaiak nemtetszését.³¹ Ez az epizódyszerű adat is a katonáskodás és a tárgyalt dallam közötti kapcsolatot erősíti, csak nem az I. hanem a II. világháború időszakához kapcsolva azt. A *Kis Pali* primás nevét viselő legényesben tisztán kivehető a *katonamars* dallama, amelyet a felvételen játszó Kovács Simon *Buráló* primás egy ugyancsak kürtjelszerű előjátékkal egészít ki a dallam indításakor. A Kárpát-medencei népi hegedűjátéktól nem idegen különböző hangszerek utánzásának, imitálásának gyakorlata, a legtöbb adat a dudára³² és a furulyára vonatkozóan áll rendelkezésre.³³ Kalotaszeg esetében a pásztorfurulya hegedűvel történő utánzása az *Elvesztette a pásztora juhait* elnevezésű dramatikus játék részeként számos felvételen megfigyelhető. Ezek alapján egyáltalán nem tartható meglepőnek a katonai menetjelek jellegzetes dallamainak és azok megszólalásának hegedűre történő interpretálása. A Magyar Honvédségnél az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnését követően is érvényben maradt katonai trombitajelek – az ébresztő, a takarodó, a vigyázz és a menetre hívó szignál – szerzőjének Joseph Haydnt tartja a katonazenei hagyomány.³⁴

III. A *katonamars* első mérai táncosai

III. 1 Az Osztrák-Magyar Monarchia 1868. évi XL. törvényének rövid áttekintése

A mérai *katonamars* szerepének, funkciójának teljesebb megértéséhez elengedhetetlen az Osztrák-Magyar Monarchia hadkötelezettséget szabályozó intézkedéseinek rövid ismertetése. A duális államszervezet az 1868. évi XL. törvénnyel léptette életbe a katonasorozásra vonatkozó előírásait, amelyek kisebb változtatásokkal az első világháború végéig érvényben maradtak.³⁵ A törvény a fiatalok hadköteles korát a huszadik életévhez kötötte, amely általánosan kiterjedt minden társadalmi osztály férfi tagjára. A szolgálati időre vonatkozóan a

³¹ Martin 2004. 180.

³² Agócs 1999. 11.

³³ "Az adatközlő zenész sokszor színesítette játékát valamilyen hangulatfestő zenei megoldással: több hegedűs gyakran imitálta a furulya hangját *sul ponticello* játékkal, azaz vonójával közvetlenül a láb közelében szólaltatta meg a húrokat..." Árendás Péter. Új Pátria 17: A juhait kereső pásztor CD-kiadvány kísérfüzete. Fonó Records 2003. FA-117-2.

³⁴ A kürtjelek dallamvonalának közérthetőségre törekvő, dúr hármashangzat felbontásai nagyon egyszerűek és sematikusak, zeneszerzői értelemben alig nevezhetők önálló alkotásnak. Ezért létrejöttük konkrét személyhez kötése meglehetősen bizonytalan.

³⁵ Bodó 2022. 9.

közös, azaz a császári és királyi alakulatoknál 3 év tényleges, valamint további 7 év tartalékos szolgálatot írt elő, míg a honvédségi szervezeteknél 12 évben (nem egybefüggően) szabta meg azt. A jogszabály értelmében minden év január 15. és március 15. közötti időszakában került sor a sorozás végrehajtására, a tényleges behívások pedig október 1. után indultak, ami igazodott a hadkötelesek többségét érintő mezőgazdasági munkákhoz. A mai értelemben vett alapkiképzést 8 hét időtartamban határozták meg, amely után az állomány egy része felváltotta a tényleges szolgálatot viselő legénységet, a többség azonban szabadságra távozhatott. Ezt követően évente hívták be a katonákat, hol kéthetes századgyakorlatokra, hol háromhetes zászlóalj-gyakorlatokra.³⁶ A Magyar Honvédség állományába besorozott férfiak esetében ez azt jelentette, hogy 20 és 32 éves koruk között évente legalább egyszer kötelesek voltak teljesíteni a katonai gyakorlatozással járó feladataikat. A kalotaszegi fiatal férfiak is, minthogy Erdély igazgatási önállósága 1867-ben megszűnt, a fent leírt törvény szerint látták el katonai szolgálatukat 1868-tól kezdődően.

III. 2 Lőrincz Ferenc, id. Tötszegi István és *Ruszu*

Egy új folklórjelenség felbukkanásával kapcsolatban ritka szerencsének mondható, ha annak megjelenését konkrét személyhez vagy személyekhez köthetjük. A mérai *katonamarsról* készült táncfolklorisztikai interjúban az ismeretlen férfi adatközlő három konkrét nevet is megemlít, azokra a honvédekre vonatkozóan, akik az I. világháborús harcterről hazatérve először táncolták Mérában a *katonamarsot*. Az ide vonatkozó két interjúrészlet a következő adatokkal szolgál: *1918-ban volt a Lőrincz Ferkő, az öreg, aki meghalt. Aztán itt van a Pista, minek hívták ezt a Pistát. A Tötszegi Pistának az apja. Ruszu?* (a név leírt formája bizonytalan) – *volt egy kórógyi*. A második részlet ennél aprólékosabb információkat nyújt: *Az öreg Lőrincz Ferkő őrmester volt. Volt kérem szépen, ez a Boncz Pitinek az apja, az szakaszvezető volt... a Ruszu?* (a név leírt formája bizonytalan) *az egy kórógyi volt, egy román ember volt, de katona, magyar honvéd volt. Az ott lakott Kórógyon, de itt táncolt, itt volt szolgálni Mérába. Zsold alá szolgált. Használta ezt a Boncz Kisót, úgy éltek mint férj feleség, tetszik tudni. Most mit csináljak? Megmondjam az őszinteséget? Má meghalt mind a kettő.* A bizonytalan írásmódú, *Ruszu*-ként nevezett román nemzetiségű magyar honvédről az interjúban elhangzott adatokon kívül egyéb forrást nem találtam. A meglévő információk szerint Nádaskóródról (Coruşu) származott, amely település Méra közvetlen

³⁶ Bodó 2022. 10.

szomszédságában található. Nádaskóród lakossága az első világháború közeli időkben, 1910-ben 690 fő körül mozgott és javarészt románok lakták, a magyarság számaránya a népesség 10 százalékát adta.³⁷ A kóródi származású *Ruszu* Mérában szolgált katonaként és házasságon kívüli viszonyt tartott fent egy mérái asszonnyal, *Boncz Kisóval*. Ezen utóbbi név második tagjaként az Anna név Mérában használatos *Kisó* becealakja szerepel, amelyet olyannyira fontos névalaknak tartottak a helyiek, hogy gyakran az anyakönyvben is feltüntették.³⁸ A *Kisó* előtt szereplő *Boncz* név családnévnek tűnik, ám a mérái ragadványnévadási szokások ismeretében egyáltalán nem biztos hogy családnévről van szó. Mérában számos család viseli és viselte párhuzamosan ugyanazt a vezetéknévet (a leggyakoribb három vezetéknév a Tötszegi, a Horvát/Horváth és a Simon), emellett pedig a falu keresztnév állománya is meglehetősen szegényesnek mondható.³⁹ Ebből adódóan a megegyező vezeté- és keresztnévvel rendelkező személyek megkülönböztetésre Mérában gyakori a két tagból álló ragadványnevek használata, amelyek családon belül, generációkon át öröklődnek. A *Boncz* név megtalálható családnévként Mérában, ugyanakkor a Tötszegi család egyik ágának ragadványneveként is használatban volt. Így a *Boncz Kisó* névről nem dönthető el, hogy Tötszegi vagy Boncz Anna vezetéknévű személy szerepel-e az interjúban.

Az ismeretlen férfi adatközlő a *katonamarsról* rögzített beszélgetés során egy másik honvéddel kapcsolatban megemlíti, hogy szakaszvezető volt, a pontos névre azonban nem sikerül visszaemlékeznie. Annyi információval viszont szolgál, hogy az említett első világháborús honvéd bizonyos *Tötszegi Pista* édesapja volt, az interjú egy másik részletében pedig ugyanerre az apa – fiú rokonsági fokra utalva a *Boncz Piti* név hangzik el. A két név egyazon személyre utal: Tötszegi István *Boncz Pitire*, aki adatközlőként nem ismeretlen a néptánc és népzene kutatás számára. 1961. október 13-án Mérában egy funkciós táncgyűjtés során Martin György, Andrásfalvy Bertalan, Kallós Zoltán és Pesovár Ferenc rögzítette filmre legényes, verbunk illetve párosan járt táncát.⁴⁰ Érdekes momentum, hogy a szólisztikusan járt legényesét katonai szalutálással fejezi be.⁴¹ Farkas Zoltán 1984 júniusában készített folklorisztikai interjút Tötszegi István *Boncz Pitivel*, amely során részletes adatok hangoznak el Méra táncéletével és szokásaival kapcsolatban.⁴² Miután teljes bizonyossággal sikerült

³⁷ Varga E. 2001. 538.

³⁸ Csák 1962. 10.

³⁹ Csák 1962. 16.

⁴⁰ A BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Tudástár adatbázisában található filmfelvételek azonosító száma: Ft.496.

⁴¹ A BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Tudástár adatbázisában található filmfelvételek azonosító száma: Ft.496.1.

⁴² A Zenetudományi Intézet Hangarchívumában található hangfelvétel azonosító száma: Mg-04790A. A hangfelvételhordozó száma: ZTI_Mg_04790A; ZTI_AP_15033b

beazonosítani Tötszegi István *Boncz Piti* személyét, mérai terepkutatásaim során kísérletet tehettem arra, hogy édesapja nevét – aki a *katonamars* egyik első mérai táncosa volt – is azonosítsam. Mérai vendéglátóim Tötszegi *Deák* Sándor és felesége Tötszegi Sándorné Lőrincz Erzsébet *Böske* közlése alapján Tötszegi István *Boncz Piti* első világháborút megjárt édesapját id. Tötszegi Istvánnak hívták, a konkrét néven túl azonban egyéb adatot nem sikerült feltárni vele kapcsolatban.

Az 1963-as interjúban név szerint említett *Lőrincz Ferkő* őrmester személyére vonatkozóan részletesebb adatokat sikerült felkutatnom az első világháborút követően kiadott alakulattörténeteknek és veszteséglajstromoknak köszönhetően. Ezek alapján Lőrincz Ferenc *Ferkő* kereskedő, a *katonamars* egyik meghonosítója 1891-ben született Mérában. Tényleges katonai szolgálatra 1912-ben, huszadik életévének betöltését követően vonult be a Kolozsvári Császári és Királyi 51. gyalogezredhez, amely nemcsak Erdély, de Magyarország legrégebbi és legelőször felállított gyalogezrede volt.⁴³ A világháború előtti időkben az ezred hagyományos sorozási területének Kolozs és Szilágy vármegyék számítottak.⁴⁴ A hamuszürke hajtókás, sárga gombos alakulat utolsó irányítója Svetozar Borojević horvát származású gyalogsági tábornok volt.⁴⁵ Az ezredet egykori tulajdonosa után Probszt ezredként is nevezték. A mérai Lőrincz Ferenc szakaszvezetőként fejezte be az alapkiképzést Kolozsváron. Szakaszvezetőként – ahogyan azt az 1912-es Magyar Katonai Közlönyben is előírták – elsajátította az ébresztő, a takarodó, a sorakozó és az ezred hívójelének ismeretét, tehát nagyon jól ismerte azokat a rövid kürtjeleket, amelyekből a mérai *katonamars* dallama származhat. Először a galíciai frontszakaszon Rohatyn-nál, Lembergnél és Rawa Ruska-nál harcolt, ahol az 1914 október 13-i Népszava veszteséglistája alapján súlyos sebesülést szerzett. Felépülése után visszatért alakulatához az olasz frontszakaszra, ahol a Monte Ermada körüli harcokban még kétszer súlyosan megsérült. 1918 végén őrmesterként tért haza a háborúból, mint hatvan százalékos hadirokkant.⁴⁶ Megemlítendő, hogy a *katonamars* időbeli elhelyezésénél az interjúban az 1914 és 1918 közötti időszakot jelöli meg az ismeretlen adatközlő, a szintűgy Mérában készült első tánczenei adat viszont két évvel korábbi, 1912-ből való. Így előfordulhat, hogy a besorozott, katonakorú legények már az első világháború előtt használták a katonaságnál elsajátított közös mozdulatokat táncukban, az

⁴³ Deseő 1941. 179.

⁴⁴ Deseő 1941.182.

⁴⁵ Deseő 1941.182.

⁴⁶ Az "Erdélyi ezredek a világháborúban" című kiadvány második része "Az erdélyi ezredek bajtársi emlékalbuma ezredalbum" címet viseli. "A tisztek és tisztjelöltek" illetve az "Altisztek és legénység" című fejezetek saját belső oldalszámozással rendelkeznek. Az "Altisztek és legénység" című fejezet 28. oldalán található Lőrincz Ferenc katonaportréja, a 68. oldalon rövid katonai pályájának összefoglalása.

azokhoz tartozó kürtjelzésekkel együtt. A szóbeli formában ránk maradt adatok jellege miatt a csoportosan járt *katonamars* rekonstruálása meglehetősen nehézkes. Talán az inaktelki Gergely Ferenc *Gyurka* egyéni előadásmódú legényes tánca nyújthat némi támpontot a kérdésben, aki a katonai szalutálás kézmozdulatát építette be szólisztikus legényesébe. Egy 1969 áprilisában Martin György és Kallós Zoltán által készített táncfilmen Gergely Ferenc hosszabb táncfolyamatba ágyazta bele a katonai szalutálást, egy közbülső szakasz lezárásaként használva a mozdulatot.⁴⁷

IV. *Katonamars* a színpadon

IV. 1 Szentimrei Jenő és a „Csáki bíró lánya” című balladajáték

A *katonamars*ot az 1930-as évek második felétől Szentimrei Jenő „Csáki bíró lánya” című balladajátékának részeként számos erdélyi és magyarországi színházban bemutatták a mérai legények. A következőekben kísérletet teszek annak rekonstruálására, miként válhatott az első világháborút megjárt honvédek táncából kötött, koreográfia-szerű, színpadi előadásmódú tánc. A történetek bemutatásához elengedhetetlen a „Csáki bíró lánya” című balladajáték létrejöttének áttekintése, illetve a szerző, Szentimrei Jenő művészeti koncepciójának megvilágítása. Szentimrei Jenő újságíróként, költőként, íróként, színikritikusként, az Erdélyi Szépművés Céh alapítójaként és az erdélyi Helikon kör tagjaként meghatározó és tevékeny alakja volt az első világháború utáni erdélyi magyarság kulturális életének.⁴⁸ Elsősorban irodalmi tevékenysége fordította figyelmét a népművészet és a népballada felé. Ebben az időszakban Bartók Béla és Kodály Zoltán gyűjtései nyomán a magyar értelmiség az ötfokú, régi stílusú székely balladákban, illetve keservesekben talált rá az ősinek gondolt, tiszta forrásból származó magyar népdalra.⁴⁹ Szentimrei Jenőt első színpadhoz kapcsolódó tevékenysége is a székelységhez köti. Kiss István kecsetkisfaludi lelkész felkérésére 1934-ben helyi táncosokból és énekesekből csoportot szervezett, amely két muzsikussal egészült ki (klarinét, cimbalom) és a helyi hagyományos táncok közül seprűtáncot, párnatáncot valamint menyasszony-búcsúztatót tűzött műsorára. Az előadás részeként Szentimrei felesége, Ferenczi Zsizi székely népdalokat énekelt Bartók és Kodály gyűjtéseiből (Zsizsmann Rezső kolozsvári zongoraművész kíséretében). A produkció 1935

⁴⁷ Gergely Ferenc *Gyurka* szalutálást tartalmazó tánca a BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Tudástár adatbázisában online is megtekinthető. Azonosító: Ft.691.1 és Ft.691.2.

⁴⁸ Balog – Fülemile 2023. 247.

⁴⁹ Könczei 1970. 1158.

március 31-én Budapesten is bemutatásra került, sőt a kecsetkisfaludiak énekei a Rádióban is elhangoztak, azokról pedig Kodály Zoltán is elismerően nyilatkozott.⁵⁰ Az ugyancsak költő, író Csanády György – Szentimrei jó barátja – viszont kritikai gondolatot fogalmazott meg az előadással kapcsolatban, amely arra vonatkozott, hogy a néphagyományokon túl valamiféle keretet kellett volna adni a kecsetiek színpadi szereplésének. Ez a művészi tanács adta a kezdőlökést ahhoz, hogy Szentimrei megírja és színpadra állítsa a „Csáki bíró lánya” című kalotaszegi balladán alapuló balladajátékát.⁵¹ 1935 nyarán kezdődött meg koncepcióhoz kapcsolható folklóranyag összegyűjtése, amelyben Kós Károlynak is meghatározó szerepe volt. Szentimrei Jenő így emlékezett vissza a kezdetekre: „Azon a nyáron Kós Károly a sztánai verandánkon egyszer csak verni kezdte az asztalt: Hagyjatok már békét azoknak a székelőknek. Te már félig-meddig kalotaszeginek számítasz, próbálj az itt való magyarokkal valamit. Először is a viseletük sokkal szebb, sokkal színpadra valóbb, másodszor van ez a nép talán olyan intelligens, mint a te székeljeid. Harmadszor is – vetette közbe Szentimrei Jenő – nincs népköltészete. Erre Kós még dühösebb lett: balladájuk is van ha tudni akarod. Itt a szomszédban, Körösfőn is éneklük a „Csáki bíró lányát.”⁵² Ezt megelőzően, 1935 tavaszán egy véletlenszerű találkozás eredményeként már Szentimrei látószögébe került Méra faluja. „Sztánára igyekeztem az ebéd utáni csirkevonattal. A vonat zsúfolt vala, és mi a feljárófülkében húzódtunk meg két teológus úti társammal. Magyarnádasig tartottak velem, mert Mérába készültek... Nekem is nagyon ajánlották Mérát. Érdekes népszokásai vannak, hátha lehetne velük is csinálni valamit, mit csináltam nemrégiben a kecsetkisfaludi székelőkkel. Nem vettem komolyan a dolgot. Méra itt fekszik Kolozsvár tövében, viselete is már amolyan rontott városi, lakói minden hájjal megkent tejeseek, óvakodik tőlük a kolozsvári háziasszony, mert rendszerint az a vége hogy becsapják. De a két teológus váltig állította, hogy kedves, jó nép az... Simon Andrissal is okvetetlenül meg kell ismerkednem, az sem mindennapi jelenség. Hatodik után kimaradt a gimnáziumból, s most azzal foglalkozik, hogy szervezi a falu fiatalságát... Szép betlehemes játékot is tudnak, meg sok más egyebet. Küldjék be hát azt a Simon Andrást egyszer hozzám.”⁵³ Szentimrei Jenő a „Csáki bíró lánya” című balladajáték megírását és színpadra állítását megelőzően alapos néprajzi terepkutatást végzett Kalotaszeg Nádas menti falvaiban. Művészi koncepciójának meghatározó eleme volt, hogy a balladajáték előadásába a kalotaszegi falvak lakóit is bevonja, élő ének- és táncanyagokaikból állít színpadra néhányat a balladajáték történetébe ágyazva azokat. Azt

⁵⁰ Szász 1969. 9.

⁵¹ Szentimrei 1940. 520.

⁵² Szentimrei 1940. 520.

⁵³ u.o.

szerette volna, hogy az előadás keretein belül Kalotaszeg táncai, népdalai, a díszes nádasmenti viselet organikus, élő egységként jelenjenek meg, ugyanakkor a korabeli színpadi művészet felé irányuló elvárásokat is szem előtt tartotta. A Pásztortűz hasábjain 1940-ben a következőket írta az 1935 nyarán zajlott gyűjtőutakról: „Népdalgyűjtő körútra feleségemmel hármasban indultunk Kós Károly gigneke csúfolt bárkáján, amelyet a tisztességben megőszült Móric nevű mokány ló vonszolt hegynek fel, hegynek le. Kósnak mindegyik alvidéki faluban akadt egy ismerős papi háza, savanyú borral és feketekávéval felszerelve. Az egyházmegye ügyeit tárgyalta le a paplakban, mialatt mi beültünk a kocsmába vagy megnéztük a csűrben a táncot. Az emberek énekeltek és táncoltak nekünk, főként pesti slágereket és be akarták bizonyítani, hogy tangózni ők is tudnak úgy, mint a kolozsvári urak. Amikor a vénasszonyok Vistán rágyújtottak a Fehér László balladájára, kórusban kezdett röhögni a fiatalság. Nekünk azonban felcsillant a szemünk és lepisszegettük a nevetőket. Lázas izgalommal kezdtük jegyezni, feleségem a dallamot, én a szövegfoszlányokat. Hatsoros népi balladastrófát akkor hallottam életemben először Magyarvistán. A méraiak mást tudtak, a türeiek megint mást. Mérában Simon András bemutatta a Bújj, bújj zöld ágat meg a lányos prűcsöktáncot, s a legények valami zsinórra járó, katonalépésekből összeállított táncsal jeleskedtek, amit ők *katonapalotásnak* neveznek. Türeben olyan legényest jártak, hogy egyszeribe porba borult tőle az imént felöntözött csűr. És új változatát dalolták el a Vistán már hallott Kimentem a hegyre... kezdetű dalnak. Később már házhoz szállították az öreg dúdokat Kolozsvárra.”⁵⁴

Időközben, 1935 nyarán Delly-Szabó Géza Körösfőn Kós Károly kérésére felgyűjtötte a „Csáki bíró lánya” ballada dallamát és lejegyezte azt. Szentimrei a felgyűjtött folklór anyagokkal kiegészített balladajáték megírását 1935 őszére fejezte be. A „Csáki bíró lánya” című ballada drámává formálása és színpadra vitele olyan sikeres kulturális vállalkozásnak tekinthető, amely túlmutat Kalotaszeg határain. Az előadásra szánt mű szövege kompilatív. Szentimrei az Ortutay-Budai-féle balladagyűjtemény halálba táncoltatott lány balladatípusának szövegváltozatát vette alapul, mert teljesebbnek találta, mint a kalotaszegi változatot. Jankó János egykori gyűjtéséből is kölcsönzött lakodalmi rigmusokat, a dialógusokon túl pedig maga is költött hozzá népies jellegű verses szövegeket.⁵⁵ A színpadi mű szereplőgárdáját a kalotaszegi értelmiségi és lelkészcsaládok, valamint Nádasmente falvainak paraszti származású lakosai adták.⁵⁶ Szentimrei Jenő tisztában volt azzal, hogy a színpadra vitt táncok közé bekerültek újabb divatúak is (pl. gólya, *katonapalotás*), de

⁵⁴ Szentimrei 1940. 520.

⁵⁵ Szentimrei 1969. 37-38.

⁵⁶ Balog – Fülemile 2023. 248.

meghonosodott kalotaszegi jellegük miatt helyénvalónak találta felhasználni azokat a régebbi legényes és páros táncok mellett. Az előadás tekintetében jelentős hozzáadott értéket képviseltek a Kós Károly által készített díszletek. Az első felvonás nyitóképe a körösfői templom szimbolikus látványát tárta a közönség elé.⁵⁷

IV. 2 Mérai *katonamars* a „Csáki bíró lányában”

Szentimrei a színpadi előadás során fontos szerepet szánt a méraiknak. Valószínűsíthető, hogy jó kapcsolatot épített ki a fentebb már említett mérai Simon Andrással, aki a leírtak alapján Méra kulturális életének meghatározó alakja volt az 1930-as évek második felében. A bemutatót hirdető Keleti Újság 1936. január 6-i lapszámában a részletes szereposztás leírása szerint az előadás során a “Tiszteletes” szerepében láthatta őt a közönség. Emellett színpadra került a Simon András által “bemutatott” gyermek- (Búj, Búj zöld ág) és lányostánc (Prücsöktánc) és színpadra került a mérai legények által járt *katonamars* is, amelyet Szentimrei leírásai szerint ekkor *katonapalotásnak* neveztek a méraiak. A három felvonásból és öt képből álló színpadi mű második felvonásának második képében, a lakodalmi jelenetben került sor a *katonapalotás* előadására. Az ide vonatkozó részlet a következőképpen jelenik meg a műben:

“NÁSZNAGY

Ácsi cigány! Most én rendelem a nótát,
Most nálatok jobban tudom én a kótát,
Igazságszerint most menyasszonytánc jönne,
Hogy a szép menyasszony aztán elköszönne
Lánybarátnéitól s legénybarátaiktól.
Kedves szüleitől, jóakaróitól.
De míg együtt ül itt e szép vendégcsereg,
Jókedvet deríteni gondoltunk egyebet.
A katonaságnál egy szép táncot tanult
Egy kiszolgált legény, mit most bemutatunk.
Most zendíts rá cigány, de ha eltéveszted,
Készülj a halálra, s vess mindjárt keresztet.

(ezalatt öt legény felállott, eljáráják a katonapalotást)

⁵⁷ Balog – Fülemile 2023. 249.

I. VÉNASSZONY (*a palotás alatt csujogatják*)

A mérai legények
Mind ügyesek, serények,
Csak az a bajuk nekik,
Hogy nem hamis a szemik,
U-ju-jujú.”⁵⁸

Megemlítendő, hogy a lakodalmi jelenet a *katonapalotás* után a továbbiakban is férfitáncos folytatódott, a leírás szerint a *házasemberek legényestánca* következett a darabban. Szentimrei „A Csáki bíró lánya” nyomtatott kiadásának végén (1936-ban és 1937-ben jelent meg Kolozsváron), mintegy összefoglalásként, leírja a műben felbukkanó népdalok, táncok és természetesen a címadó ballada eredetét és színpadra állítási módját.⁵⁹ A „Megjegyzések” címet viselő összefoglalással a szerző egyrészt a balladajáték hitelességét hivatott megerősíteni, másrészt számos néprajzi adalékot is közöl a leírásban. A méraiak által járt *katonapalotásra* vonatkozó forrásértékű észrevételeit a következőképpen fogalmazza meg: „*Katonapalotás* néven – mert így nevezik Mérában, ahol csakugyan egyik kiszolgált katonától tanulták – székely vidékeken is jól ismert, valójában Moldovából beszivárgott kaluser szerepelt a darabban, melynek azonban már erősen kalotaszegi jellege van. Néhány figuráját az én táncosaim szemem láttára találták ki és gyakorolták össze.”⁶⁰ Szentimrei a mérai *katonapalotásnak* fontos szerepet tulajdonított a balladajáték előadásában. A kiterjedt újságírói kapcsolatokkal rendelkező szerző a korabeli sajtó adta lehetőségeket remekül kiaknázva igyekezett minél több sajtóorgánumban hírt adni szerzeményéről és az ahhoz kapcsolódó színpadi szereplésről. Az előadást beharangozó korabeli színházi hírek és a

⁵⁸ Szentimrei 1969. 31.

⁵⁹ A „Megjegyzések” teljes szövege a *katonamarsot* tartalmazó, főszövegben idézett rész nélkül a következő: „A festői viseletű kalotaszegi nép szokásainak, táncainak, népköltési és népzenei értékeinek kívánt színpadi keretet adni ez a játék. A balladát a Buday-Ortutay-féle balladagyűjteményben közölt szövegváltozatban használtam fel, amelyet Kalotaszegen énekelt számos változatánál teljesebbnek találtam. Dallamát a Delly-Szabó Géza által közétett változat nyomán közlöm itt, kiegészítve a nép közt hallott ékítményekkel. A többi dűdok közül Fehér Lászlót úgy szedtük össze foslányokban Vistán, Nagy Székely János házánál. Az odagyűlt idősebb asszonyok egyike is, másika is emlékezett egy-egy versszakra vagy dallamsorra, végül is ők maguk hozták össze az egészet. A vénasszonyok két vígabb dűdját e darabban szereplő asszonyok maguk énekelték elő. A Kati dűdja és annak Árvadi János által énekelt változata, valamint a menyasszony búcsúzkodója Türeből való. A Kimentem a hegyre kezdetű szövegnek Vistán is él egy változata. A dallamok lejegyzéséért Zsizsmann Rezsőnek kell itt is köszönetet mondanom. A lakodalmi rigmusok néhány Jankó János régi gyűjtéséből való, néhányat ezek mintájára magamnak kellett hozzáköltenem. Tudva elkövetett anakronizmus a gólyatánc beillesztése a darabba, amely nem lehet idősebb 30-40 esztendőnél. A nép azonban szereti, szívesen táncolja, és szépen táncolja... A legényes a székely verbunk kalotaszegi változata. Az ötös voltaképpen szinkópás szapora, azaz sebes csárdás, melynek négy ütemére öt kopogást ver ki a csizmája sarkával a táncos.” Szentimrei 1969. 37-38.

⁶⁰ Szentimrei 1969. 38.

szereplést követő kritikák (*Keleti Újság* 1936. január 6; *Ellenzék* 1936. január 8; *Erdélyi Lapok* 1936. január 21; *8 Órai Újság* 1936. február 27; *Budapesti Hírlap* 1936. február 27; *Színházi Élet* 1936. március 1–7; *Temesvári Hírlap* 1936. április 19; *Déli Hírlap* 1936. április 20; *Déli Hírlap* 1936. április 22; *8 Órai Újság* 1940. november 8; *Népszava* 1940. november 14) mind említést tesznek a méraiak által járt *katonapalotásról*. A „Csáki bíró lányáról” tájékoztató sajtóhírek közül, minden bizonnyal a *Keleti Újság* 1936. január 6-i lapszámában található, szereposztással egybekötött plakát jellegű beharangozót kell az elsődleges forrásnak tekinteni. Szentimrei ekkortájt a *Keleti Újságnál* dolgozott publicistaként és az előadás bemutatójára invitáló hirdetést is valószínűleg ő szövegezte. A táncokról a következő rövid összefoglalás olvasható az írásban: „A darabban előforduló gyermek- és lányos táncot valamint a *katonapalotást* a meraiak, a legényes táncot és a kalatastegei csárdást az ötössei tiureaiak és vistaiak járták. A tánchoz a zenét *Gyurka Berci* bagarai bandája húzza...”⁶¹ Az általam összegyűjtött korabeli újságok minden esetben erre az 1936. januári ismertetőre hagyatkoznak a balladajátékról szóló leírásaikban.

IV. 3 Szentimrei Jenő *katonapalotásra* vonatkozó adatainak összegzése

Szentimrei Jenő koncepciójának, illetve a „Csáki bíró lánya” balladajáték Nádasmentéhez és Mérához kapcsolódó folklorisztikai beágyazottságának bemutatását követően érdemes összefoglalni azon adatokat, amelyek közvetlenül a *katonamarsra*, azaz *katonapalotásra* (az 1935-ös mérai szóhasználat szerint) vonatkoznak. Szentimrei az 1935 nyarán feleségével és Kós Károllyal közösen végzett folklórgyűjtései kapcsán említi meg, hogy „Mérában... a legények valami zsinórra járó, katonalépésekből összeállított tánccal jeleskedtek, amit ők katonapalotásnak neveznek.” Ezen kívül a balladajáték szöveges kiadásában két helyen is fontos információkat közöl a vizsgált táncról. Az első magában a mű dramatikus, párbeszédesszövegében olvasható: „A katonaságnál egy szép táncot tanult / Egy kiszolgált legény, mit most bemutatunk.” A leírtakhoz színpadi instrukció: „ezalatt öt legény felállott, eljárák a *katonapalotást*,” illetve a tánc közben felhangzó, fentebb már idézett csujogató szövege társul. A balladajáték irodalmi szövegkorpuszához szervesen nem kapcsolódó „Megjegyzések” című zárszóban részletesebb adatokkal is szolgál Szentimrei. Újra megerősítést nyer az az adat, amely szerint a méraiak a táncot ténylegesen egy kiszolgált katonától tanulták. Szentimrei itt határozottan állást foglal a tánc eredetével kapcsolatban:

⁶¹ Olvasható a *Keleti Újság* 1936. január 6. lapszámának 7. oldalán.

„székely vidékeken is jól ismert, valójában Moldovából beszivárgott kaluser szerepelt a darabban.” Szentimrei megállapításaival kapcsolatban – bár elég konkrét megoldást kínálnak a *katonapalotás* eredetét tekintve – a legfőbb kérdés az, hogy mennyire megbízható az a néprajzi, mondhatni táncfolklorisztikai tudás és ismeret, amellyel maga Szentimrei rendelkezett 1935-ben. Szentimrei kétségtelenül korának egyik kiemelten művelt, széleskörű tájékozottsággal rendelkező alakja volt. 1934 és 1935 telén egy hosszabb tanulmányútra látogatott el Moldvába, majd 1935-ben a már említett Felső-Nyikó menti Kecsetkisfalud székelységének hagyományait segítette színpadra állítani.⁶² E szerint mind Moldváról, mind pedig a székelyek táncairól időszerű tapasztalatokkal rendelkezett, mielőtt megfogalmazta a *katonapalotással* kapcsolatos véleményét 1935 végén. Az általa megnevezett tánc, a kaluser (călușar) olyan csoportosan járt férfitánc, amely Románia dunai dialektusának területein, Erdélyben a Maros folyásának középső vidékén, a Bánságban illetve Dél-Moldvában egyaránt elterjedt volt.⁶³ A termékenységi és avatási rítuselemeket is megőrző, elsősorban a román etnikumhoz kapcsolható tánc hagyomány bemutatásának ideje pünkösdre esett és az előadói között nőtlen, házasság előtt álló férfiak szerepeltek. A kaluser szoros rokonságot mutat a Brassó környéki hétfalusi csángók borica táncával, azzal a lényeges különbséggel, hogy a hétfalusiak egykor a farsangi időszakban, a 19. század hetvenes éveitől pedig téli napfordulóhoz (december 21.) kapcsolódva mutatták be azt.⁶⁴ A borica is kifejezetten férfiak által járt tánc, a résztvevők az úgynevezett *vatáf* parancsszavait követve táncolták el négy részből álló, kötött körtáncukat.⁶⁵ Szentimrei megjegyzései a kaluser táncról, miszerint a székely vidékeken is jól ismert, illetve, hogy Moldvából szivárgott be – fenntartásokkal kezelendőek. A néptánc kutatás Erdély magyarlakta területeiről csak a már említett borica táncot vonja a kaluser rokonsági körébe. Az lehetséges, hogy 1934 és 1935 telén Szentimreinek lehetősége volt moldvai tanulmányútja közben megtekinteni a hétfalusi csángók borica táncát és az is lehetséges, hogy a barcasági csángókra gondolt, amikor székelyeket említ írásában. A kaluser-jellegű tánc székely vidékeken való széleskörű elterjedése – mint ahogyan azt Szentimrei állítja – azonban nem igazolható és az a megállapítás, hogy a kaluser Moldva irányából került Erdélybe ugyancsak kritikával illetendő (sokkal valószínűbb, hogy a kaluser a Kárpátoktól délre eső román nyelvterületről került Erdélybe, hiszen a táncos szokás jelenléte itt volt a legkiterjedtebb). Ha Szentimrei néprajzi

⁶² Szász 1969. 9.

⁶³ Giurchescu 1992. 33.

⁶⁴ Pálffy 2001. 75.

⁶⁵ A *katonapalotásról* szóló források nem adnak hírt arról, hogy a táncnak volt-e a *vatáf*hoz hasonló, vezénylő szerepkörrel rendelkező vezetője.

jellegű megállapításai korrekcióra is szorulnak, a *katonapalotás* kaluserhez való hasonlítása (akkor is, ha a *katonapalotást* nem a kaluserből származtatjuk), a két tánc eddig bemutatott jegyei alapján helyesnek tűnik. Mindkét esetben csoportosan járt férfi körtáncról van szó és fontos hasonlóságnak számít az is, hogy táncok tartalmaznak kötött, szinkronban bemutatott mozdulatokat. A *katonapalotás* és a kaluser összehasonlítását annyiban árnyalja Szentimrei, hogy az előbbinek – bár szerinte ugyanarról a két táncról van szó – már *erősen kalotaszegi jellege van*. Érdekes kérdés, hogy mitől vállhatott egy csoportosan járt férfitánc “kalotaszegi jellegűvé”? Feltételezésem szerint attól, hogy a kalotaszegi legényesre jellemző táncmotívumok jelentek meg benne. Szentimrei minden bizonnyal tudatában volt annak (hiszen a balladajáték folklóranyagának összegyűjtésekor Türebén és Vistában is találkozott a jelenséggel), hogy melyek a kalotaszegi legényestáncra leginkább jellemző mozdulatok. Véleményem szerint a *katonapalotás erősen kalotaszegi jellegét* a kalotaszegi legényes és a *katonapalotás* közötti táncmozdulatok hasonlósága adhatta, azzal a lényeges különbséggel, hogy a *katonapalotásban* nem improvizatív módon használhatták azokat, hanem előre megbeszélt kötött formában. Fontos megjegyezni, hogy Szentimrei *katonapalotással* kapcsolatos utolsó megjegyzése a táncot bemutató mérai legények alkotó magatartására is rávilágít. Leírja, hogy a „*katonapalotás* néhány figuráját az én táncosaim szemem láttára találták ki és gyakorolták össze”. Ebből következően a tánc kötött, összegyakorolt jellege továbbra is igazolást nyer, a kötöttség azonban nem az egyes táncalkotó elemekre vonatkozik, azok felcserélhetőek, helyettesíthetőek más, akár új táncmozdulatokkal is. Úgy tűnik tehát, hogy a mérai táncosok nem csak eltáncolták a *katonapalotás* egymáshoz igazított lépéseit, hanem részben alkotó egyéniségei is voltak a táncnak. Ez egyrészt az improvizáció – bizonyos keretek közötti – meglétére utal a *katonapalotással* kapcsolatban és megerősíti azt az elképzelést, hogy az 1930-as évek második felében a vizsgált tánc élő, változó folklórjelenségként létezhetett.

A „Csáki bíró lánya” balladajáték és a mérai *katonapalotás* közötti kapcsolat tárgyalásának lezárásként érdemes még kitérni az előadás zenéjét szolgáltató bogártelki cigányzenészekre. A mű eredeti kiadásában mindössze hat népdal dallamának lejegyzése szerepel, a többi népdalról és táncról, köztük a *katonapalotás* kísérőzenéjéről sajnálatos módon nem maradtak fent adatok. A bogártelki zenészek *Gyurka Berci* prímás vezetésével meghatározó szerepet játszottak a darabban. Ugyan szöveges megszólalásuk csak néhány mondat erejéig tartott a színpadon, de Szentimrei rendkívül fontos szerepet szánt a kísérőzenéneknek (pl. a halálra táncoltatás központi jelenetében), így a muzsikások szinte az egész előadást a színpadon töltötték. *Gyurka Berci* neve az 1936-os beharangozó plakáton is

olvasható a darab szereplői között, mint “Cigányprimás”. Cilika Bertalan *Gyurka Berci* (1904–1972)⁶⁶ a bogártelki Cilika zenészdinasztia tagjaként teljes mélységében ismerhette a Nádas mente tánczenéit és népdalait, ezért nem is volt szükség a darabban elhangzó jelentős mennyiségű zenei anyag lekottázására, hiszen azokat – a kottát valószínűleg nem ismerő – bogártelki muzsikuskok saját repertoárjuk részeként teljes természetességgel játszották. *Gyurka Berci* hegedűjátékáról sajnálatos módon nem készült felvétel, viszont Martin György és Kallós Zoltán 1969. április 10-én Bogártelkén legényestáncát és csellójátékát is rögzítette – ez utóbbit Boros “*Cilika*” Samu bogártelki prímás bandájának részeként.⁶⁷ Arra a kérdésre, hogy *Gyurka Berci* és zenekara milyen dallammal kísérte 1936-ban a mérai legények által járt *katonapalotást*, a feltárt adatok segítségével nem lehet válaszolni.

V. *Katonamars, katonafigura – katonapalotás*

V. 1 Az elnevezések elemzése

Az általam feltárt források a dolgozat címében szereplő táncra többféle megnevezést használnak. A tánc első világháború idején történő, mérai megjelenéséről hírt adó 1963-as interjúban a *katonamars*, illetve a *katonafigura* megnevezést használja az ismeretlen adatközlő. A szóösszetételek első tagja, a *katona* nem igényel különösebb magyarázatot, hiszen a feltárt források alapján egyértelműen bebizonyosodott, hogy a táncot az első világháborús harctereket megjáró katonák honosították meg Mérában. A megnevezés kétféle utótagja közül a *mars* szót a Néptánc kislexikon lakodalmi szertartásos vonulásokon vagy mulatságok kezdetén és végén járt menettáncként értelmezi.⁶⁸ A német eredetű kifejezés 17. század végén, osztrák közvetítéssel, katonai műszóként került a magyar nyelvbe *menetelés*, *hadi menet* jelentéssel, a 18. század közepére pedig már a katonai indulók zenéjének megjelölésére is használták.⁶⁹ A *katonamars* szóösszetétel második tagja, tehát arra utalhat, hogy valamiféle menetelő, vonuló alkotórészt tartalmazott a mérai honvédek tánca (amely a lejegyzett interjú szerint, közös *haptákkal*, azaz vigyázállással zárult). Emellett azonban érvényes lehet a *mars* szó zenére utaló jelentése is, hiszen a *katonamars* zenei kíséretét adó

⁶⁶ Martin 2004. 179.

⁶⁷ A Zenetudományi Intézet Hangarchívumában található hangfelvételek hordozó száma: ZTI_Mg_02022-től ZTI_Mg_02024-ig; ZTI_AP_07572a1-től ZTI_AP_07584d-ig ZTI_Mg_04790A; ZTI_AP_15033b. *Gyurka Berci* csellójátékát tartalmazó film a BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Tudástár adatbázisában található, azonosító: Ft.688. A legényes táncát tartalmazó film azonosítója: Ft.688.8.

⁶⁸ Pálffy 2001. 101–102.

⁶⁹ Az Új Magyar Etimológiai Szótár online szócikke alapján: *mars*. Utolsó letöltés: 2024.04.23.

dallam határozottan magán viseli a katonai kürtjelek, szignálok jellemző jegyeit. A két jelentés ez esetben nem zárja ki egymást és lehetséges, hogy a *katonamars* mindkettőt – a szinkron katonai menetelés és a zenei kíséret tartalmát is – magába sűrítette. Az 1963-as interjú táncra vonatkozó másik megnevezése a *katonafigura* szóösszetétel, amelynek második tagja kíván részletesebb magyarázatot. A figura latin eredetű jövevényszó a magyar nyelvben, amelynek tánccal kapcsolatos változat, mozzanat tartalmú jelentése 1795-ből adatható először és német mintára keletkezett.⁷⁰ A kalotaszegi legényes lokális elnevezései igen szerteágazóak. A legényes mellett *figurás*, *fiús*, *nyolcas*, *csüördögölő* stb. elnevezésekkel találkozhatunk.⁷¹ Jelen esetben a legényes tánc méraiak által használt émikus, belső megnevezése ad fontos támpontot. Egy ugyancsak 1963 decemberében Martin György által készített táncfolklorisztikai interjú során Kovács Márton *Csutkó* (1896–1967) mérai adatközlő arra a kutatói kérdésre, hogy a legényesnek volt-e másik, lokálisan használt elnevezése Mérában a következő választ adja: *A figura vagy lényeges, ez mind egy. Például itt Mérában figura, már Vistában legényes. Én így tudom legalább.*⁷² A magyarvistai származású férfi 8 éves kora óta lakott Mérában.⁷³ Borbély Jolán, Böröcz Gabriella és Vásárhelyi László 1962. augusztus 21-én egyéni és páros legényes táncát is filmre rögzítette.⁷⁴ Kovács Márton az 1963-as interjú készítésének idején 67 éves volt, első emlékei a legényesről az első világháború körüli időkből valók, saját bevallása szerint 1915-ben kezdte el táncolni a figurást. A leírtak alapján a legényes mérai, lokális elnevezése tekintetében Kovács Márton hiteles adatközlőnek tekinthető, ezen információ bevonásával pedig a *katonafigura* megnevezés is könnyebben értelmezhetővé válik: a szóösszetétel voltaképpen “katona-legényes” értelemben tűnik elő. Véleményem szerint a vizsgált táncra vonatkozó két eltérő szóösszetétel – a *katonamars* és a *katonafigura* – is a mérai katonák által bemutatott tánc kettős felépítésére világítanak rá. Egyrészt a szinkronban végzett katonaságból hozott mozdulatokra (*katonamars*), másrészt pedig a hagyományos értelemben vett, valószínűleg közösen táncolt, de improvizatív jellegű legényestáncra (*katonafigura*). Az első világháború idején érvényben lévő elnevezésekhez képest a „Csáki bíró lánya” balladajátékhoz kapcsolódó források egyöntetűen a *katonapalotás* megnevezést használják. Felmerül a kérdés, hogy az elnevezés megváltozása összefüggésben hozható-e a tánc

⁷⁰ Az Új Magyar Etimológiai Szótár online szócikke alapján: *figura*. Utolsó letöltés: 2024.04.23.

⁷¹ Martin 2004. 137.

⁷² A Zenetudományi Intézet Hangarchívumában található hangfelvétel azonosító száma: Mg-01701B. A hanghordozó száma: ZTI_Mg_01701; ZTI_AP_08369a. A szöveget lejegyezte: Maruzsenszki Andor

⁷³ Karácsony 2020. 218.

⁷⁴ A filmek az BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Tudástár adatbázisában a következő jelzetek alatt online megtekinthetők: Ft.512.3; Ft.512.5; Ft.512.6

átalakulásával vagy egyszerűen ugyanazon jelenségre szinonimaként használt újabb fogalomról van szó. Először is érdemes megvizsgálni a Szentimrei Jenő által 1935-ben leírt *katonapalotás* szóösszetétel második tagját. A palotás, mint táncnév a 19. század elejétől adathozható a magyar nyelvben. Az ünnepélyes tartású, lassú, nemesi eredetű társastánc idővel a falusi tánciskolák népszerű, bálnyitó, bemutató jellegű táncává vált, amelynek sematikus változatait vidéki táncmesterek állították színpadra.⁷⁵ Kézenfekvő megoldás lenne a *katonapalotás* elnevezést a palotás tánc jelentéskörébe vonni, hiszen a „Csáki bíró lánya” balladajátékban való szerepeltetése mindenképpen ünnepélyes, színpadi megjelenést kölcsönzött a táncnak és feltehetően megkövetelte a tánclépések valamiféle összehangolását a látvány fokozása érdekében. Ennek ellenére úgy tűnik a méraiak már a tánc színdarabba kerülését megelőzően is *katonapalotásként* hívták táncukat, hiszen Szentimrei 1935 nyarán, Nádas menti anyaggyűjtése során látta először őket táncolni és ekkora még nem tisztázódott le benne a balladajáték színpadi koncepciója sem, hiszen éppen a beépíthető folklóranyag (és falusi szereplőgárda) összegyűjtése okán járt ez idő tájt, többek között, Mérában is. Emiatt kizárható, hogy a tánc elnevezés a színpadi, ünnepélyes környezet kívánta elvárások miatt alakult át *katonamarsból katonapalotássá*. Megemlíteném az is, hogy a palotás műtánc meglehetősen lassú tempójához mérten a dolgozatban bemutatott dallamok zenei kíséretét (brácsa, cselló) a kalotaszegi legényesre általánosan jellemző, úgynevezett gyors düvő adja, amelynek $\text{♩} = 116\text{--}126$ közötti tempója mérsékelt ugyan,⁷⁶ de lassúnak semmiképpen sem mondható. Véleményem szerint a méraiak által 1935-ben használt *katonapalotás* elnevezés inkább a tánc valamiféle megszerkesztettségére, az előre megbeszélt, összehangolt mozdulatokra utalhatott és ez a koreográfiászerűség adhatta meg, az ugyancsak kötött szerkezetű, palotás műtánccal való hasonlóság alapját az elnevezéshez.

V. 2 A *katonamars* és a *katonapalotás* viszonya

Az általam használt két forráscsoport között mintegy húsz év időbeli különbség van (kb. 1914–1918 és kb. 1935–1940). A következőkben a két forráscsoport *katonamarsra* és *katonapalotássra* vonatkozó főbb adatainak összehasonlításával teszek kísérletet a két tánc egymáshoz való viszonyának megvilágítására. A első világháború idejére vonatkozó interjú arról tájékoztat, hogy a *katonamarsot*, *katonafigurást* a mérai honvédek *négyen*, *ötten*, *hatan* táncolták. Szentimrei 1936-ban megjelent művének szöveges változatában is hasonló adatok

⁷⁵ Pálfi 2001. 121–122.

⁷⁶ Martin 2004. 140.

találhatók, miszerint „öt legény felállott, eljárják a katonapalotást”. A táncosok létszámára vonatkozóan tehát mindkét forrás esetében hasonló számot kapunk. Szentimrei mérai táncosai a *katonapalotást* egy kiszolgált katonától tanulták, erről a darab szövege és a Szentimrei által írt „Megjegyzések” című fejezet is közöl leírást. Az 1963-as interjúban három név is elhangzik a *katonamarsot* meghonosító kiszolgált mérai katonákkal kapcsolatban, amelyeket már korábban részletes vizsgálat alá vettem, ezek a következők: *Lőrincz Ferkő*, id. Tötszegi István, *Ruszu(?)*. Könnyen megeshet, hogy egyikük személye takarja azt a kiszolgált katonát, akitől a „Csáki bíró lányában” szereplő öt mérai legény a *katonapalotást* tanulta. Fontos megemlíteni azonban, hogy mindössze három konkrét személyt sikerült a *katonamars* első világháborús táncosai közül név szerint beazonosítani, a táncot azonban ennél nagyobb létszámmal felálló – négy, öt, hat fős – legénycsoport mutatta be. Konkrét adatok hiányában az első világháborút megjárt, katonaviselt mérai férfiak közül más személyt nem sikerült összefüggésbe hoznom a *katonamarssal*. Ennek ellenére hasznosnak találom név szerint megemlíteni, azokat az általam beazonosított mérai személyeket, akik az első világháború idején katonaként szolgáltak, hiszen nagy a valószínűsége annak, hogy közülük kerültek ki a *katonamars* további táncosai és esetleges továbbadói is. A nevek a következők: Horváth János (1890–?) gyalogos, gazdálkodó; Kozma János (1885–?) őrzetető, gazdálkodó; Muszka Ferenc (1873–?) honvéd, gazdálkodó; Vonó András Jánosé (1885–?) gyalogos, gazdálkodó. Muszka Ferenc kivételével, aki a 22. honvéd gyalogezred katonája volt, mindannyian a dolgozatban tárgyalt, 51. császári és királyi gyalogezredben teljesítettek szolgálatot, egy időben a *katonamars* meghonosítójaként már megismert *Lőrincz Ferkő* őrmesterrel. Véleményem szerint a *katonamars* és a *katonapalotás* között fennálló kapcsolat alapján a tánc mérai meghonosodását követő időkben az újítást tartalmazó (lásd katonai menetelés, vigyázzállás) jelenségről kijelenthető, hogy sikeresen beépült Méra táncagyományába. Ha falu közösségének ellenőrző-korlátozó folklorizációs szűrője ezt nem tette volna lehetővé, akkor a megjelenése után húsz évvel már valószínűleg nem táncolták volna fiatal férfiak és nem került volna bemutatásra Szentimrei folklórból merítő színdarabjában sem. Ennek igazolásaként a forrásokból jól kiolvasható az átadás – átvétel folyamata, amely során a háborút megjárt katonák továbbadták táncukat a következő generációnak. Ha Mérában a 20. század tízes éveinek végétől élő folklórjelenségeként tekintünk a mérai *katonamarsra*, akkor számolni kell a tánc változásának, alakulásának lehetőségével is. Meglátásom szerint ez abban ragadható meg, hogy a tánc szerkezete kötöttebb formát vett fel, egyöntetűbbé, szerkesztettebbé vált, amely vélekedést a *katonamars* elnevezés *katonapalotássá* való átalakulása is megerősíteni látszik. Emellett persze a tánc

megjelenése – ahogyan azt Szentimrei is megfogalmazta 1935-ben – továbbra is “erősen kalotaszegi” jelleget öltött és az improvizálásnak is maradt némi tere a kötött elemek cserélhetőségét leíró forrásrészlet alapján.

V. 3 A műfaji besorolás lehetőségei: kalotaszegi legényes-e a *katonamars*?

A kérdés megválaszolásához elengedhetetlen a kalotaszegi legényesről alkotott tudományos kép formálódásának rövid bemutatása. A magyar tánc kutatás több évtizeden át a kalotaszegi legényes bemutató jellegű, versengő funkcióját tartotta meghatározó jelentőségűnek, kiemelve a tánc szólisztikus előadásmódját. Ezen álláspont meggyökeresedése minden bizonnyal a modern szemléletű táncfolklórgyűjtés első jeles képviselőjének számító Molnár Istvánhoz kötődik, aki az 1940-es években, Észak-Erdély visszacsatolásának idején végzett intenzív gyűjtőmunkát Kalotaszeg Nádas menti falvaiban. A mozgófilmre rögzített táncok újszerűnek számító leírását az 1947-ben kiadott *Magyar táncgyománnyok* című munkájában jelentette meg, köztük Méra, Inaktelke és Magyarvista legényes táncaival.⁷⁷ Annak ellenére, hogy Molnár gyűjtései során többször is megörökítette a legényes párban táncolt formáját, a táncok leírásánál csak a szólisztikus, versenyszerű megjelenésre koncentrált.⁷⁸ Molnár István közlésmódja és interpretációja nagymértékben és sokáig meghatározta a kalotaszegi legényes műfaji-funkcionális jellegzetességeiről kialakított képet. 1970-es évek végéig tanulmányaiban Martin György is amellet foglalt állást, a fent említett elmélethez igazodva, hogy a kalotaszegi legényes gyakorlatilag táncfolklorisztikai felfedezése óta megőrizte a „legfőbb formai-strukturális jellegzetességét, a rögtönzött, egyéni előadást”.⁷⁹ Szerinte, ha csoportosan is járták a legényest, egymáshoz akkor sem igazodtak és minden táncos a saját figuráját táncolta.⁸⁰ Későbbi műveiben Martin már óvatosabban fogalmaz és megemlíti, hogy a kalotaszegi legényes a 20. század előtt valószínűleg kettes és csoportos formában volt elterjedt és a kizárólagos egyéni előadásmód csak viszonylag kései jelenségnek tekinthető. Újabban Karácsony Zoltán vizsgálta a kalotaszegi legényes csoportos megjelenési formáját, amelynek meglétét irodalmi és ikonográfiai forrásokkal egyaránt alátámasztotta.⁸¹ Karácsony emellett a csoportos megjelenési forma 20. század második felében rögzített, kései változatát is részletes elemzés alá vette.⁸² A kalotaszegi peremvidéken elhelyezkedő Tordaszentlászlón

⁷⁷ Karácsony 2009. 345.

⁷⁸ u.o. 347.

⁷⁹ Karácsony 2009. 342.

⁸⁰ u.o. 347.

⁸¹ Karácsony 2009. 343.

⁸² u.o. 348-350.

(Sävādisla) gyűjtött tánc hármass felépítése a következő: 1. a sétáló-bevezető részben a táncosok kört alkotnak és az óramutató járásával ellentétes irányba haladva ritmusosan tapsolnak; 2. a bevezető részt követően a kör középpontja felé fordulva veszi kezdetét maga a *figurázás*, azaz a legényes tánc 3. a harmadik részt csapásoló motívumok töltik ki. Az egymást követő, hármass egység eltáncolása után a motívumsor újraindul. A kollektív előadásmód a legényes alapvető strukturális jellemzőit nem érintette, legfeljebb színezte, továbbcszötte azokat.⁸³ A rövid kitekintésből következően, meglátásom szerint fennáll a lehetősége annak, hogy az 1910-es években Mérában egyáltalán nem számított különleges eseménynek, ha fiatal legények csoportosan mutatták be legényestáncukat. Ezek alapján pedig a legényes mozdulatokat tartalmazó, csoportosan járt *katonamars* vagy *katonafigura* könnyebben befogadásra találhatott a falu lokálisan létező táncagyományainak sorába – azzal a nyilvánvaló újítással, amelyet az első világháborúból hazatért honvédek katonasághoz kapcsolódó mozdulatai jelentettek. Felvetődik tehát annak lehetősége, hogy a *katonamars/katonapalotás* műfaji besorolása a kalotaszegi legényes táncához köthetően megoldható lehet. A kalotaszegi legényes eleddig – a kiterjedtebb forrásanyag hiányában – kevésbé vizsgált csoportos megjelenési formája jelentené a besorolás megoldását. Meg kell említeni, hogy a csoportosan járt legényes a körverbunkok irányába is mutat rokonítható szálakat, ezen kérdéskör azonban meghaladja jelen dolgozat kereteit.

VI. Kitekintés és a kutatás jövőbeni perspektívái

Jogosan merül fel a kérdés, hogy a „Csáki bíró lánya” balladajátékkal kapcsolatos *katonapalotásról* hírt adó – legfőképp Szentimrei Jenő írásaiból származó – 1935 és 1940 közötti forrásokat követően milyen utat járt be a a *katonamars*, *katonapalotás* Méra táncéletében. Tötszegi Tekla erdélyi magyar néprajzkutató a Kalotaszeg folyóirat harmadszori újraindítását jelentő 1990-es próbaszámában „Egy centit se... (adatok és gondolatok egy hagyományörző falu táncéletéről)” című összegzésszerű, hivatkozásokkal el nem látott, ám részletes néprajzi, táncfolklorisztikai adatokkal átszőtt írásában fontos információkat közöl a *katonamars/katonapalotás* továbbélésével kapcsolatban. Tötszegi értekezéséből kirajzolódnak azok a változások, amelyek 1945 után gyors ütemben formáltak át Méra hagyományos táncéletét, egyúttal fontos tudnivalókat közöl az általam vizsgált táncot érintő változásokról is. Mérában 1945-ben tartották az első szüreti bálát és 1946-ban készült

⁸³ u.o. 351.

el a falu új művelődési háza. Ekkortájt jelent meg a hagyományos táncalkalmak mellett először egy olyan polgári jellegű szervezett táncalkalom, amelynek saját szervezőbizottsága volt, belépőjegyet szedtek, helyszíneként pedig az újonnan átadott, feldíszített kultúrház szolgált. Ezzel párhuzamosan a nem “báli” körülmények között megrendezett táncalkalmak az 1940-es évek végétől (pl.: szabadtéri nyári tánc) egyre inkább kiszorultak a gyakorlatból. A Tötszegi Tekla által közölt adatok szerint az 1945-ös szüreti bálon a fiatalok előadtak egy *csősztáncnak* vagy *palotásnak* nevezett – általa polgári eredetűnek vélt – táncot, amelyet „a katonaságnál tanult az egyik falubeli”. Arról is említést tesz, hogy a megnevezett tánc motívumait táncolta a falu fiatalsága harminc éven keresztül (kb. 1945–1975) a szüreti bálók bemutató jellegű táncaként.⁸⁴ Vélekedésem szerint Tötszegi Tekla *csősztánc*hoz kapcsolódó adatai a *katonamars/katonapalotás* tánc továbbélésére világítanak rá, még akkor is, ha az általam eddig összegyűjtött, csekély számú *csősztáncra* vonatkozó adatból egyértelműen egy párok (nem csak férfiak) által csoportosan járt, kötött szerkezetű, betanított tánc képe tűnik elő. Mérében, a dolgozat megírása alatt végzett 2023-as, 2024-es terepkutatásaim idején az adatközlők az emberi emlékezet által átfogható időben a *katonamars/katonafigura/katonapalotás* tekintetében nem szolgáltak értékelhető információval. Bár nagyon bíztam benne, de a fő forrásként felhasznált, 1963-ban gyűjtött ismeretlen férfi adatközlő nevét sem sikerült beazonosítanom. Ezzel szemben a *csősztáncra* vonatkozóan szinte mindenütt újabb adatokat sikerült gyűjtenem a mérai idősebb adatközlőktől és ez a terepen megtapasztalt “felgyűjtésre váró” adathalmaz kijelöli a *katonamarssal* kapcsolatos további kutatások irányát.

⁸⁴ Tötszegi 1990. 5.

Irodalomjegyzék

Agócs Gergely

1999 *“A kutyadudának a nótája”. A dudazene stílusa és előadásmódja a vonószenekezek gyakorlatában.* In.: Zenetudományi Dolgozatok. Falvy Zoltán hetvenedik születésnapja tiszteletére. 11–24. Budapest.

Antalné Szép Ildikó – Bán Márta

2007 *Szucság hét évszázada.* Kolozsvár.

Balogh Balázs – Fülemile Ágnes

2023 *Történeti idő és jelenlét Kalotaszegen.* Budapest.

Bodó Szabolcs

2022 *A hadkötelezettség történeti áttekintése Magyarországon.* In.: Hadtudományi szemle 2022/1. Budapest. 5–19.

Csák László

1962 *Méra keresztnévei (1818–1960).* In.: Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények IV. 2. 289–306.

Deseő Lajos (szerk.)

1941 *Erdélyi ezredek a világháborúban.* Budapest.

Giurchescu, Anca

1992 *A Comparative Analysis between the "Căluș" of the Danube Plain and "Călușerul" of Transylvania (Romania)* In.: Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae T. 34, Fasc. 1/2. 31-44.

Karácsony Zoltán

2009 *A kalotaszegi legényes műfaji-funkcionális változatai.* In.: Kiss Gábor (szerk.): Zenetudományi dolgozatok. Somfai László 75. születésnapja tiszteletére. Budapest. 341–371.

Karácsony Zoltán

2020 *Együttműködés és alkalmazkodás a kettős előadásmódú kalotaszegi legényesben*. In.: Péterbencze Anikó (szerk.): *Tánc és szakralitás. Tanulmányok a rituális táncok világából*. Budapest. 163–233.

Katona Imre

1998 *A folklór és a folklorisztika általános problémái*. In.: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. 15-37.

Könczei Ádám

1970 *Bartók és a székelyek*. In.: *Korunk* XIX. 8. 1158-1163.

Lőrincz D. József

1987 *A folklorizmus kutatás általános kérdései*. In: Bíró Zoltán, Gagy József és Péntek János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*.

Martin György

2004 *Mátyás István "Mundruc". Egy kalotaszegi táncos egyéniségvizsgálata*. Budapest.

Pálffy Gyula (szerk.)

2001 *Néptánc kislexikon. Második, átdolgozott kiadás*.

Pesovár Ferenc

1990 *Táncélet és táncos szokások*. In.: Dömötör Tekla – Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar Néprajz* VI. 195–199.

Szász István

1969 *A Csáki bíró lánya tündöklése és kálváriája*. In.: *Utunk* XIV. 16. 8–9.

Szentimrei Jenő

1940 *Jó estét, jó estét Csáki bíró nénak...* In.: *Pásztortűz* XVI. 12. 520–522.

Szentimrei Jenő

1969 *Csáki bíró lánya. Kalotaszegi balladajáték*. In.: *Művelődés* XXII. 5. 25–38.

Tötszegi Tekla

1990 *Egy centit se... (adatok és gondolatok egy hagyományőrző falutáncéletéről).*

Kalotaszeg. Próbaszám I. 1. 5.

Varga E. Árpád

2001 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája IV. Fehér, Beszterce–Naszód és Kolozs megye.*

Budapest – Csíkszereda.

Függelék

Az 1963 decemberében Mérában készült táncfolklorisztikai interjú leirata.

Ismeretlen adatközlő: *(a felvétel eleje hiányzik)* Valóban. Kapcsolja be ezt a masinát!

MGy: Megy, megy. Mondja csak!

Ismeretlen adatközlő: Megy már a masina?

MGy: Persze!

Ismeretlen adatközlő: Lassan megy, látom. '14, '15, '16-ban volt ez akkor, amikor bejött a katonamars. Szóval én hanggal mondom el annak a jelentőségét. Nem tudom, ezek a zenészek tudják-e ezt vagy nem tudják lemuzsikálni, de a valóságban így volt, ahogy én mondom meg maguknak. *(a felvételen kürtutánzás dúdolása hallható)* Le is tudom táncolni, csak most nem vagyunk olyan sokan, tudja? *(a felvételen kürtutánzás dúdolása hallható)* Ezt marsra csináltuk, érti? *(a felvételen legényes közjáték dúdolása hallható)* Ez már figurás. *(a felvételen legényes közjáték dúdolás majd kürtutánzás dúdolása hallható)* Szóval ez az egész, érti?

MGy: Na most ezt kik csinálták?

Ismeretlen adatközlő: Azok a honvédek, akik jöttek az orosz frontról haza, érti? Katonák voltak, 1914-től 18-ig, érti?

MGy: És kik voltak ezek? Név szerint kik voltak?

Ismeretlen adatközlő: 1918-ban volt a Lőrincz Ferkő, az öreg, aki meghalt. Aztán itt van a Pista, minek hívták ezt a Pistát. A Tötszegi Pistának az apja. Azok voltak a táncosok, kérem szépen. Ruszu? - volt egy kórógyi. Azok úgy táncolták, barátom, mikor felálltak azok fiam, táncolni fiam...*(a felvételen kürtutánzás dúdolása hallható)*. Mikor jöttek aztán... *(a felvételen kürtutánzás dúdolása hallható)*. Mikor a végén voltak, felálltak haptákba. *(a*

felvételen legényes közjáték dúdolás hallható) Akkor megkezdtek a táncot, érted? Ez volt az egész.

Ismeretlen gyűjtő: Milyen formában? Egy csöppet mutassa meg.

MGy: Hányszor ment ez így, amikor mindig megkezdtek ezt a marsot?

Ismeretlen adatközlő: Közvetlenül mindig így ment, folytatólagosan.

MGy: Egyformán csinálták teljesen?

Ismeretlen adatközlő: Persze, mint egy kollektívan csináltak az egészet.

MGy: Hányan voltak összesen?

Ismeretlen adatközlő: Voltak négyen, öten, hatan. Ezek a honvédek, akik akkor jöttek a harcterről haza. Az öreg Lőrincz Ferkő őrmester volt. Volt kérem szépen, ez a Boncz Pitinek az apja, az szakaszvezető volt. Soha nem felejttem el, gyerek voltam. Én kicsi gyerek voltam, mint ezek a kölykök ni. Ilyen voltam én. Kérem, jöttek hazafele, aztán táncolták ezt a katonafigurát, azt mondták. Négyen voltak, a Ruszu?, az egy kórógyi volt, egy román ember volt, de katona, magyar honvéd volt. Az ott lakott Kórógyon, de itt táncolt, itt volt szolgálni Mérába. Zsold alá szolgált. Használta ezt a Boncz Kisót, úgy éltek mint férj feleség, tetszik tudni. Most mit csináljak? Megmondjam az őszinteséget? Má meghalt mind a kettő. *(A felvétel megszakad)* Ezt a legényest, ezt a magyar legényt, amit eltáncoltam én is. Tudniillik, táncoltak, kérem szépen, aztán marsoltak itten kereken, mikor itt volt Pista... *(a felvétel megszakad)*

1. ábra A kürtutánzás dúdolásának vázlatos kottaképe

2. ábra: *A legényes közjáték dúdolásának vázlatos kottaképe*

